

TISKARNA JANEZA MANDELCA IN LETA 1578 TISKANA PESEM O ZMAGI IVANA FERENBERGERJA NAD TURKI

BRANKO REISP

Janez (tudi Janž) Mandelc (Mannel, Manlius), prvi ljubljanski tiskar (rojen neznano kdaj in kje, umrl najverjetneje leta 1605 v kraju Deutschkreutz na Gradiščanskem), je sprva deloval v Ljubljani kot knjigotržec, poleti 1575 pa je ustanovil tiskarsko delavnico, ki je bila prva na Kranjskem in sploh na slovenskih tleh. Tu je tiskal šest let, kajti zadnji njegovi znani ljubljanski tiski nosijo letnico 1580. Živel pa je v Ljubljani še do aprila 1582, ko je moral po ukazu nadvojvode Karla zapustiti avstrijske dedne dežele. V Ljubljani je natisnil okrog 30 del, od tega 11 slovenskih (drugo so nemška, latinska in eno hrvaško delo), in se s tem uvrstil med pomembne pospeševalce slovenske protestantske književnosti. Po odhodu iz Ljubljane je deloval v raznih krajih na obmejnem področju Ogrske oziroma današnje Gradiščanske in v Varaždinu na Hrvaškem. V tem obdobju je tiskarno selil iz kraja v kraj in do leta 1605 natisnil še okrog 65 del.

V zvezi z Mandelčevim delovanjem prihajajo v zadnjih letih na dan razne novosti. Predvsem bi omenil tiste, ki zadevajo tiskarjevo ljubljansko delovanje. Tako je Oskar Sakrausky leta 1960 v objavi: *Ein bisher unbekannter slowenischer protestantischer Katechismus aus dem Jahre 1580*¹ popisal do takrat neznan primerek Mandelčevega tiska. Gre za Dalmatinov prevod malega katekizma Martina Luthra iz leta 1529, ki ga je pod naslovom: *Catechismus*. Tu je ty nar potrebnishi shtuki nashe Kerszhanske Vere, natisnil Janez Mandelc v Ljubljani leta 1580. V vrsti Mandelčevih ljubljanskih tiskov je to predzadnja ali zadnja izdaja. Primerek je avtor našel v Zagoričah pri Podkloštru na Koroškem in je danes shranjen v Evangelisches Diözesanmuseum v Fresachu.

Naslednji Mandelčev tisk, ki je bil v starejši literaturi sicer že omenjen, ni pa bil izpisan noben ohranjen izvod, je našel in leta 1971 popisal Primož Simoniti v članku: *Neznani ljubljanski tisk iz leta 1577 in nekaj podatkov o njegovem avtorju*.² Na novo evidentirani tisk nosi naslov: *Descriptio novi et prodigiosij cometae*. Sestavil ga je dr. Jakob Strauss, po rodu Ljubljančan, v šestdesetih letih 16. stoletja profesor filozofije na dunajski univerzi in od leta 1570 redni fizik štajerskih deželnih stanov v Celju. Strauss je v tem času izdajal na Dunaju, v Gradcu in Ljubljani koledarje ali pratike oziroma alma-

nahe, ukvarjal pa se je tudi z astronomijo. Rezultat tega njegovega zanimanja je tudi omenjeni, pri Mandelcu konec leta 1577 natisnjeni latinski spis. Izvirnik hrani Univerzitetna biblioteka na Dunaju pod signaturo I 207957.

Pomembna pridobitev za študij Mandelčeve dejavnosti je obsežna, po načelih popisa inkunabul sestavljena bibliografija vseh slovenskih tiskov 16. stoletja, delo Branka Berčiča, ki pod naslovom: *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts*,³ zajema tudi popis vseh Mandelčevih slovenskih izdaj ter navaja število, hranilišče in signature vseh ohranjenih primerkov po stanju leta 1968, ko je ta bibliografija nastala.

Mandelčevo ljubljansko delovanje obravnavajo še naslednje novejšje objave: Branko Reisp, *Mandelčevi ljubljanski tiski v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani*, Kronika XI 1963, str. 51-56, kjer so opisani izvor, rokopisne beležke, vezava in druge značilnosti treh Mandelčevih tiskov, obravnavan je tudi četrti tisk, letak o turškem napadu na Metliko iz leta 1578, ki pa ga kljub bibliografski tradiciji ne moremo z gotovostjo uvrščati med Mandelčeve tiske. Leta 1973 in 1974 sta izšli dve faksimilirani izdaji Mandelčevega natisa Dalmatinovega prevoda Jezusa Siraha, prve v Ljubljani natisnjene slovenske knjige, izdaja ČGP »Delo« 1973 s spremno besedo: Branko Reisp, *Prvi ljubljanski tiskar Janez Mandelc (Mannel, Manlius) 1575—1581*, ki daje pregled Mandelčevega tiskarskega delovanja v Ljubljani, in izdaja *Mladinske knjige 1974*, v zbirki *Monumenta litterarum Slovenicarum*, 12, s spremno besedo: Branko Reisp, *Prva v Ljubljani natisnjena slovenska knjiga*, ki govori podrobneje o nastanku in natisu tega Dalmatinovega prevoda. Ker bibliofilska izdaja *Dela* ni bila knjigotrško dostopna, je bila spremna beseda k tej izdaji nekoliko prirejena ponovno publicirana v reviji *Situla* 14/15 (*Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata*) 1974, str. 349—360, pod naslovom: *Začetki tiskarstva v Ljubljani*.

Z Mandelčevim delovanjem na Ogrskem in Gradiščanskem pa so se v zadnjem času precej ukvarjali madžarski in avstrijski raziskovalci. Zlasti velja omeniti naslednja avtorja: pri Madžarih Gedeona Borso iz Budimpešte in pri Avstrijcih Karla Semmelweisa iz Eisenstadta. Gedeon Borsa je publi-

ciral oziroma pripravil za publiciranje nove najdbe Mandelčevih tiskov in druge rezultate tovrstnih raziskav v strokovnih revijah.⁴ Karl Semmelweis pa je leta 1972 v monografiji: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823)*⁵ po približno sedemdesetih letih — na prelomu stoletja je Mandelca celovito obravnaval Friedrich Ahn — ponovno združil vse dosedanje raziskave, preveril število in hranilišča tiskov in tako podal popolnejši pregled Mandelčevega delovanja v zadnjih dveh desetletjih njegovega življenja na Gradiščanskem.

Doslej prezrto področje Mandelčevega udejstvovanja — knjigoveško dejavnost, je dokumentiral za čas po njegovem izgonu iz Ljubljane Gedeon Borsa v leta 1973 objavljeni razpravi: *Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége* (povzetek v nemščini: *Die buchbinderische Tätigkeit von Joannes Manlius.*)⁶ Po razpoložljivih, s ploščo ali valjem tiskanih vzorcih na platnicah je ugotovil 24 Mandelčevih vezav. Zanimivo je, da je Mandelc za krasilne sestavine na svojih vezavah na Ogrskem — vezal ni le svojih, ampak tudi tiske raznih tujih oficin — uporabljal nekatere klišeje, ki jih je prinesel še iz Ljubljane. (Isto velja tudi za lesoreze, vinjete in podoben tiskarski material.) Za supralibrose, ki so bili na Ogrskem brez zveze z lastnikom ali vsebino vezanih del, je uporabljal namreč avstrijski in kranjski grb in grba dveh predstavnikov kranjskega visokega plemstva: Weicharda Auersperga in Jurija Raina. (Omenjena sta bila v tesni zvezi z vodilnimi slovenskimi reformatorji, tudi s Primožem Trubarjem, in sploh vidna protestanta na Kranjskem.) Vsekakor je verjetno, čeprav to doslej še ni dokumentirano, da se je Mandelc s knjigoveštvom ukvarjal že v Ljubljani.

Prav tako gre Gedeonu Borsi zasluga za doslej prvi odkriti primerek Mandelčeve zveze, ki se hrani v Sloveniji. Poleti 1974 je namreč ob pregledu vezav v Semeniški knjižnici v Ljubljani ugotovil na osnovi tiskanih vzorcev na platnicah 5. zvezka dela: *Surius Lauretius, De probatis sanctorum historiis, Coloniae Agripinae 1574*, ki ga hrani Semeniška knjižnica pod signaturo I VII/5, izdelek Mandelčeve knjigoveške delavnice. (Kako je primerek prišel v Semeniško knjižnico, se takrat ni dalo ugotoviti.) Še več, pokazalo se je, da so v tem izvodu kot polnilo v platnicah namesto lepenke ali deščice uporabljali posamezne pole hrvaškega, v latinici natisnjene dela: *Czrikveni Ordinalicz* (Tübingen 1564), ki so ga priredili Anton Dalmatin, Stipan Istrijan in Jurij Juričić. Iz te najdbe

bi mogli sklepati na neko, поблиže neznano zvezo med Ungnadovim biblijskim zavodom v Urachu in Janezom Mandelcem.

Navedena proučevanja pomenijo torej velik korak naprej in so prispevala k temu, da je slika o delovanju tega pomembnega tiskarja postala popolnejša, obenem pa odpirajo še nove poglede in smeri raziskav.

Leta 1974 je postavil Boris Balent iz Bratislave zanimivo vprašanje, ali sta tiskar *Joannes Manlius* in literat *Joannes Manlius* istovetna. Zadnji je bil magister wittenberške univerze in učenec Filipa Melanchtona in je v Baslu in Frankfurtu izdal v letih 1563 do 1565 nekaj spisov (*Locorum communium collectanea, Libellus medicus, Epistolarum Ph. Melanchtoni farrago*), ki so bili pozneje še ponatisnjeni.⁷ Življenjepisci obeh osebnosti se ustavljajo ob pomanjkanju podatkov iz drugih obdobij njunega življenja. Tako pri tiskarju J. Manliju npr. za čas pred njegovim prihodom v Ljubljano oziroma pred letom 1575 ne vemo nič gotovega. Na zastavljeno vprašanje pa zaradi pomanjkanja dokazov in raziskav v tem smislu za zdaj ni mogoče odgovoriti.

Pač pa bo vsekakor treba dopolniti življenjepisa tiskarja Lenarta Mravlje, ki je bil Mandelčev tiskarski pomočnik v Ljubljani. Po dosedanjih podatkih je bil po rodu Ljubljančan in se je izučil v Ungnadovi tiskarni v Urachu, pozneje pa je morda delal v Morhartovi tiskarni v Tübingenu, kjer je bil vpisan tudi na univerzi. Ni izključeno, da je delal tudi v Burgerjevi tiskarni v Regensburgu, ki je tiskala od 1566 do 1568 Kreljeve in Konzulove stvari. Nato je bil pri Mandelcu in po njegovem izgonu iz Ljubljane v Wittenbergu, kjer je sodeloval pri tisku Dalmatinove Biblije. Marca 1584, ko so delali obračun za Biblijo, je bil spet v Ljubljani, nato pa se sled za njim izgubi.⁸ Toda delo Helmuta W. Langa: *Die Buchdrucker des 15. bis 17. Jahrhunderts in Österreich*, vsebuje naslednji podatek: na Dunaju je v letih 1590 do 1605 deloval tiskar Leonhard Formica »aus Reiffenbergasch (Krain)«. ⁹ Latinizirani priimek, ime, poklic, čas delovanja in podatek o domovinstvu lahko spravimo v sklad tudi z Lenartom Mravljo. Kraja Reiffenbergasch na Kranjskem sicer ni, gotovo pa je beseda v viru napačno zapisana ali iz vira narobe prebrana. Razlago, da gre za Reiffenberg, tj. Rihemberk (današnji Branik) — v 16. stoletju so ime kraja tako tudi pisali — moramo do podrobne raziskave virov jemati seveda s pridržkom. Še bližje citirani obliki pa je oznaka »aus Reiffenbergischen«, kar bi pomenilo iz Rihemberškega v širšem smislu. Pri-

pomniti je treba še, da so v tem času Rihemberk resnično štel h Kranjski. Na poveza-vo »Lenart Mravlja-Leonhardus Formica« je opozoril Primož Simoniti v zapisu z zgornjim naslovom v prvi številki letošnje Kronike, str. 45—46.

Na kratko še nekaj podatkov o dunajskem delovanju Lenarta Formike. Sprva pomočnik pri Mihaelu Apflu (Apfel), je leta 1590 od vdove kupil tiskarno za 700 fl. Tega leta se je poročil z Marjeto Wiesensteiger, hčerjo dunajskega vrezovalca Jurija Wiesensteigerja, čigar podjetje je okrog leta 1594 združil s svojim. Tiskarno je prestavil v Lammburse in bil dvorni, deželni in univerzitetni tiskar in knjigotržec. Umril je januarja 1605 in zapustil dvoje otrok, sina Matevža, rojenega leta 1591, in enajstletno Ano. Skoraj deset let je vodila podjetje vdova Marjeta (Margarete Formikin), dokler leta 1615 ni prevzel tiskarne in knjigarne sin Matevž (Matthäus). Tiskarska tradicija se je v družini nadaljevala do srede 17. stoletja. Po poroki Marije, vdove Matevža Formike, z Matevžem Cosmeroviusom pa preide tiskarna nanj in se razvije v najpomembnejšo dunajsko tiskarno 17. stoletja.

Pričujoči sestavek pa je napisan predvsem z namenom opozoriti na obstoj in nahajališče v literaturi le po naslovu znanega Mandelčevega tiska o zmagi Ivana Ferenbergerja nad Turki pri Drežniku na Hrvaškem leta 1578.

Najprej nekaj besed o Ivanu Ferenbergerju in o bitki, ki jo tiskana »novica« v verzih opeva. Ivan (Johann, Hans) Ferenberger (tudi Fernberger) von Aur, cesarski vojskovodja, je bil rojen leta 1511 v kraju Aur ob reki Adiži (Etsch) na Tirolskem. Preprostega rodu, sin vojaškega najemnika cesarja Maksimilijana I., in brez šolske izobrazbe, je napravil izredno vojaško kariero. Od leta 1530 se je kot cesarjev najemnik udeleževal številnih vojn in bitk na kopnem in na morju. V Italiji se je boril proti vojski francoskega kralja Franca I., leta 1540 je bil na Ogrskem, kjer je prišel tudi v turško ujetništvo, vendar se je odkupil. Kasneje se je v milanski vojni proti Francozom tako odlikoval, da mu je cesar Karel V. leta 1545 na državnem zboru v Regensburgu podelil plemstvo. Cesarju je služil spet v šmalkaldski vojni. Pod cesarskim admiralom Andrejem Dorio se je leta 1552 bojeval na cesarsko-papeškem ladjevju proti Turkom ob kalabrijski obali. Leta 1556 je bil kot vojskovodja zapleten v boje v papeški državi med Španci in papežem. Ob velikem pohodu sultana Sulejmana II. proti Avstriji leta 1566 se je pojavil na Hrvaškem.

Udeleževal se je bojev s Turki in bil kot senjski kapetan (okoli 1574) strah Turkov in Benečanov. Nekaj časa je bil komandant milice notranje-avstrijskih dežel — Štajerske, Koroške in Kranjske. Zaradi beneških intrig je prišel v službo notranjeavstrijskega nadvojvode Karla II. in bil od 8. januarja 1578 do novembra 1579 vrhovni komandant Hrvaške in Morske krajine.

V tem času je vodil uspešne boje proti turškim četam, ki so prodirale v Pokuplje. Tako so njegove čete 22. maja (po Mandelčevem letaku 21. maja) 1578 pri Drežniku uničujoče premagale turški odred, ki je štel 5000 mož in se je s plenom obtežen vračal s pohoda na Kočevsko in Kostelsko. Ubitih je bilo preko 900 Turkov. Tega leta je Ferenberger ponovno sodeloval pri vojaških akcijah v Pounju.

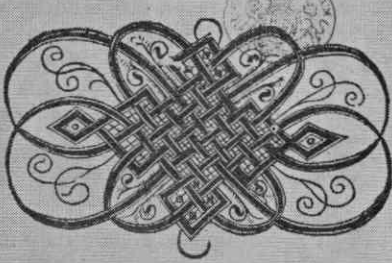
Leta 1579 je Ferenberger z 2000 možmi ščitil gradnjo Karlovca — glavne trdnjave v Krajini — in bil njen prvi komandant. V temelj trdnjave so zakopali 900 glav tistih Turkov, ki so bili pobiti prejšnje leto v bitki pri Drežniku. Zaradi svojih vojaških večšin je Ferenberger odločilno pripomogel k uspešni in v kratkem času končani gradnji te pomembne trdnjave. V zahvalo za izredne vojaške zasluge ga je cesar Rudolf II. imenoval leta 1582 za komandanta Dunaja. V tej službi je ostal Ferenberger do svoje smrti leta 1584.¹⁰

Tiskano poročilo o Ferenbergerjevi zmagi pri Drežniku se v starejši literaturi večkrat omenja. Skrajšani naslov tiska navaja vrsta avtorjev. Od glavnih del naj omenim: Joseph Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Bd. 10, Pest 1835 (naslov navaja brez navedbe kraja izdaje in tiskarja in z datumom bitke 1. oktober 1578; kakor bomo videli v nadaljevanju, navaja torej primerek, ki ga hrani Országos Széchényi Könyvtár v Budimpešti);¹¹ Karl Goedeke, *Grudrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung*, Bd. 2, 2. Aufl., Dresden 1886 (z navedbo, da je izdan v Ljubljani in z datumom 21. maj 1578; kakor bomo videli v nadaljevanju, navaja torej primerek, ki ga hrani British Museum v Londonu ali pa kak drug izvod, ki sedaj ni v evidenci);¹² Emil Weller, *Annalen der Poetischen National-Literatur der Deutschen im XVI. und XVII. Jahrhundert*, Bd. 1, Freiburg im Breisgau 1862 (citra ga po prvi izdaji Goedekeja, toda z razširjenim naslovom).¹³ Od naših avtorjev navaja že leta 1861 pesem o Ferenbergerjevi zmagi kot Mandelčev tisk, toda brez datuma bitke, Peter Radics v objavi: *Ueber des Anton Vramecz »Chronika vezda.«* Laibach, bei

Barhafftige geschichte

1312
2
16

und Sig der freudreichen Türckischen Nider-
lag / so vermittelst Göttlicher gnaden / durch den Ed-
len und Gestrengen Ritter Werdanssen Ferenberger
zu Nar. Röm: Kay: May: ic. vnd Fürst: Durch-
Litzhertzen Carln zu Osterreich ic. Rath vnd Ob-
risten Leutenambt an den Erhabtischen vnd Adra-
granzen / den 21. tag des Monaths May / dis
Acht vnd sibentzigsten jara / vmb 8. vhr vor
Mittag / vnder Dreschnick in Chra-
batten / idlich vnd Ritterlich
bescheyen.

Gedruck in der Fürstlichen Hauptstatt Laybach /
im Fürstenthumb Crain / Durch
Danß Manneß.

Me Gott so will ich's heben an
Ein newen Keim zu bringen
Zu Kleinen wasß Gott hat gethan
Durch einen werden teuren man
In new geschickenen dingen.
Als in der zall ein tausend war
Fünff hundert Acht vnd sibenzig jar
Eins morgens in den Mayen
Am ein vnd zwantzigsten tag
Geschach ein Turcken nider lag
Soll vns billlich ersreyen.
Zu vns da thamen newe mår
Wie daß der Thürcck versamblet wår
Mit manchich tausendt manen
Wolt wirgen Ane barmhertzigkeit
die Arm betribte Christenheit
Der bluetgirtig Tiranne.
Nun hört wie es ergangen ist
Das Christen volck in kurzer frist
Zusamen tham behende
Zway tausent man vnd auch nit mer
Waren der Christen vngesehr
Sollich Thirane zu wenden.
Mit guetlichen Rath waren beratt
Die fürstlichen Getreuen Rath
Theten die sach erwegen
Die damals waren dargesandt
Daß heil des lieben Vatter landt
War ihu hoch angelegen.

Der

Der Ferenberger in dem velt
Zam leutenambt wardt Auserweldt
Dord auff Welaiet heyden
Nach thriges sit / mit hores thrafft
Von adl Graff vnd Ritter schafft
Zoch er nach Wiltisch mit freuden.

An einem morgen also frue
Watt er doch weder rast noch ruhe
Thet sich gar bald auffmachen
Mit schöner ordnung guettem thatt
Sein volck er in versamblang hatt
Thet weislich zu den sachen.

Zoran schickt er die Scarten her
Zu forschen wo der feinde wer
Sein stercke vnd macht zuekennen
Gantz vnuerzaget zoch er im nach
Den feinde zwischen was im gach
Nach dem thet er sich sehen.

Der feindt der ward gespüret bald
Enhalb Corana vor ein Wald
Auff einer ebenen Eratten
Fünff tausendt starck lag er mit gewald
Bey Dreschnick schloß in einer halde
Vermeint im soll geraten.

Gar behёт des feindes anschlag war
Im soldt zu hilffe thomen dar
Der Perchatt weg auß woffen
Mit grosser macht in schneller eyll
Mit Copien Bogen vnd Pfeyll
Zu saß vnd auch zu rossen.

2 2 Damit

Damit vermeldt der vngעהr
Zu schlachen disen Ritter Thener
Gar gewis an alles sorgen
Darumb er im den weg verrendt
Der hilff wolbt warten an dem ende
Wiß auß den andern morgen.

Wört wie es Gott durch seinen Rath
So wunderlich geschicket hatt
Die Scart die tham gelauffen
Wollt zu dem Ritterlichen Mann
Thett im gar deutlich zeigen an
Des feindes grossen hauffen.

Chinansthy weg Isay genandt
Sey mit fünff tausendt an der handt
Waldt guette wacht vnd Scarten
Gantz grimmitlich stet im sein syn
Wan wir zu rucke thomen hln
Wöller vns da für warten.

Das auch des weg auß woffen macht
Zu hilff soll thomen vbermacht
Darumb sey nit zu peitten
Lhe dan zu famen tham der gewaldt
Soll man den feindt angreifen baldt
Nach heut mit im zu streitten.

Bald solchs herz laytenambt vernam
Zoch er vber den Wasserstram
Coranna gar behende
Woldt auch sich da nit saumen lang
Sein volck er in die ordnung zwang
Zur schlacht an disem ende.

Das

Das fuß volck in der mitter hett
Duffarsich pferdt zur rechten thett
Zur lincken wolde er bleyben
Bey seinen schützten pferdten guett
Damitt nach Ritterlichen Muete
Die feindt er wolde vertreyben.

Also zoch er in Gottes nam
Bis er hart an die feinde kham
Sein fahnen ließ er stehen
Da sahe man auff disen plan
Manchen vnerzagten Mann
Gegen dem feinde ziehen.

Das fuß volck ließ er greiffen an
Duffarsich Pfart die nechsten dran
Thetten gar mannlich Streytten
Mitt helden Muete der Ritter werd
Vnd seine getrewen schützten pferdt
Stritten zur lincken seitten.

Eye streitten vnerzagtes Muettes
Vergossen vill des Turckischen bluedts
Mit hauen schlessen stechen
Dz brachte dem feindt groß vngemach
In wolde gerewen schützer die sach
Sein hochmuete wolde jm brechen.

Chünansky weg an diser fart
Selbst zweymall hart geschossen ward
Wolt sich nicht lang besynnen
Mit schanden sich zu rucke kbert
Der ließ sich auff sein schnelles pferdt
Thett bald von dan endtrinnen.

21 3

Sein

Sein eygner sohn wolde auch darvon
Der müß doch bleyben auff dem Plan
Mit manchen frechen begen
Die laagen vnd delphen vill
Die lagen da vnd worden still
Das kham man wol erwegen.

Wer in der flucht nit kham darvon
Der muest da ligen auff dem plan
Oder gefangen werden
Manchem ward trucken gest orn
Ders nit vermeindt vñ hat verschworn
Bis er fiel zu der Erden.

Als nun der Schimpff ein ende nam
Das Christen volck zu samen kham
Die wahlstatt zubeschauen
Neunhundert lagen auff dem plan
Gefangen ward mancher Mann
Das soll vns nit gerawen.

In diser Schlacht der kühene Mann
Der kurlon Maltza vill hatt kham
Noch Abelichen sitten
Des gleich auch Wer Keimüdt werde
Ein graf von Thurn vnd seine pferdt
Vandt Ritterlich gestritten.

Zunest dem Deren Keyttenambe
Der adam von Aychberg genandt
Thett auch sein Manheit veben
Graff Georg von Blagay der gestalbt
Manchem da den kopff zerspalbt
Das wolt dem feindt nicht lieben.

Dern

Der in Andre von Auersperg gleicher weiß
Strit Manlich vnd nach hohem Preiß
Mit seinen gueten Duffarn
Desgleichen die andern hauptlent mer
Wüssen in voriechen lob vnd ehr
Woldten kein Manheit sparen.

Dz Thett auch die Kriegsleüt gemein
Sie schussen stachen schluegen drein
Wo sie möchten gelangen
Wradten den feindt in grosse nott
Was sie nit woldten schlagen Todt
Das Namen sie gefangen.

Es haben in disem Schwären streitt
Nicht mer dan drey der Christenleüt
Kedlich in Geist auffgeben
Vmb Christl willen gelegen Todt
Durch Christum der getrewe Gott
Geb in das ewig leben.

Also hatt Gott sein grosse macht
Augenscheylich in diser schlacht
Ja gwaltinglich erwiesen
Darumb wir in mitt lobgesang
Von hertzen sollen sagen danck
Pillich wirt er geprysen.

O Gott in deinen höchsten Thron
Wir bitten dich durch deinen Son
Verleihe vns dein genade
Dise Trewe häupter vns bewar
Dazu jr zugegebne schar
Das in der feindt nit schade.

Die

Mit deiner hilff stehe du ihñ bes
Mit deinen segen bey ihñ sey
Zu ehren deinen Namen
Sib in den Syg auch hinfuran
Wie du mit gnaden setzt hast thon
Durch Jesum Christum Amen.

6 M 53

Joh. Manlius 1578, und über des letzten Buchdruckerei im Allgemeinen.¹⁴ Po Radicsu, ki tisk v nekaterih svojih objavah ponovno omenja,¹⁵ ga citira tudi August Dimitz, Geschichte Kraains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, 3. Th., Laibach 1875,¹⁶ in tudi Albin Arko v brošurici: Tristoletnica tiskarstva v Ljubljani, Ljubljana 1875.¹⁷ Vsi omenjeni pisci pa se omejujejo le na navedbo skrajšanega naslova tiska, o vsebini ne poročajo, niti ne navajajo hranilišča primerka.

Od objav Friedricha Ahna leta 1898: »Neue Zeytungen« aus Johann Mannels Druckerpresse,¹⁸ in leta 1906: Johann Mannels deutsche Druckwerke (1575 bis 1593),¹⁹ ki so poleg drugih Ahnovih del veljala za temeljna dela o Mandelcu in takrat za »zadnjo besedo« znanosti s tega področja, pa se je dokončno ustalilo mnenje, ki se je obdržalo do zadnjih tovrstnih objav,²⁰ da primerek tiska ni ohranjen, oziroma nahajališče ni znano.

Toda Carl Göllner je v delu: Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XIV. Jahrhunderts, Bd. 2, Bucuresti—Baden—Baden 1968, zabeležil kar tri variante tiskov, ki poročajo o bitki pri Drežniku in Ferenbergerjevi zmagi in zanje navedel štiri hranilišča: Országos Széchényi Könyvtar v Budimpešti, British Museum v Londonu, Bayerische Staatsbibliothek v Münchnu, Universitätsbibliothek v Jeni.²¹ Iz Göllnerjevih navedb pa ni jasno razvidno, kateri od naštetih primerkov je bil tiskan pri Mandelcu. Po primerjavi posnetkov originalov — zadnji iz Jene ni bil upoštevan, ker zanj že Göllner navaja, da ga je tiskal Leonhard Heussler v Nürnbergu z letnico 1579 — pa se je izkazalo, da gre za štiri različne tiske. Primerek, ki ga hrani Országos Széchényi Könyvtar v Budimpešti ni identičen s primerkom v British Museum v Londonu. Budimpeštanski primerek (sign. Röpl. 296.) se namreč že po naslovu nekoliko razlikuje od londonskega (najbistvenejša razlika v naslovu je ta, da navaja kot datum bitke 1. oktober), zelo pa se razlikuje po vsebini. Pisan je v prozi in ne v verzih, kot londonski, in vsebuje krajše, precej zmedeno poročilo o bitki s popačenimi imeni krajev in udeležencev. Tisk tudi nima impresuma. Münchenski primerek (sign. 4° Turc. 83 (32^d/4) ima obširnejši naslov, besedilo v prozi precej podrobno popisuje bitko, zaključuje z imeni poveljnikov krščanskih enot in navaja številčnost le-teh, sledijo še imena turških odličnikov, ki so se udeležili bitke. Na koncu ima impresum: Gedruckt zu Nürnberg durch Leonhard Heussler. Primerek iz Jene (sign. 4° Bud. Turc. 30 (4)) pa je ponatis istega tiskarja iz naslednjega leta.

Nesporno Mandelčev je londonski primerek (sign. 1312 c. 69 (2)), saj ima na naslovni strani tudi tiskarjev impresum.²² Naslov tega Mandelčevega tiska se glasi:

Warhafftige geschicht // vnd Sig der freudenreichen Türckhischen Nider- // lag, so vermittlst Göttlicher gnaden, durch den Ed- // len vnd Gestrengen Ritter Herrn Hansen Ferenberger // zu Aur. Röm: Kay: May: etc. vnnnd Fürst: Durchl- // Ertzhertzogen Carl zu Osterreich etc. Rath vnd Ob- // risten Leüttenamt an den Chrabattischen vnd Mör- // granzen, den 21. tag des Monats May, diss // Achtvndsibenzigsten jars, vmb 8. vhr vor // Mittag, vnder Dreschnickh in Chra- // batten, löblich vnd Rätterlich // beschehen.

Gedruckt in der Fürstlichen Hauptstatt Laybach // im Fürstenthumb Craïn, Durch // Hansz Mannel.

Tisk obsega 8 strani formata 19 cm (hrbet) × 14 cm. Za naslovom sledi na 7 straneh poročilo o bitki v verzih. Letak je v Britanskem muzeju adligat k tisku: Das ist ein Anschlag // eins zugs wyder die Türcken // Vnd alle die wyder den Christlichen // glaubenn seindt, ki je sicer znan v številnih variantah.

Zgoraj omenjeni izvodi, ki jih hranijo v Budimpešti, Münchnu in v Jeni, so najbrž nekoliko kasnejše priredbe »novice« o bitki, v vsakem primeru pa pričajo, da je zmagovita bitka dobila širšo publiciteto. Ponatiskovanje zanimivih vesti, ki so tiskarju obetale dobro prodajo, v tej dobi ni bilo nič neobičajnega, ampak je bilo kar splošno v navadi.

Ostaja nam torej zaključek: Odkrito je hranilišče do sedaj le po naslovu znanega Mandelčevega tiska in ugotovitev, da se ta hrani — po sedaj znanih podatkih — v unikatu v Britanskem muzeju v Londonu.

OPOMBE

1. Sakrausky Oskar: Ein bisher unbekannter slowenischer protestantischer Katechismus aus dem Jahre 1580; 900 Jahre Villach, Villach 1960, str. 447—457. — 2. Simoniti Primož: Neznani ljubljanski tisk iz leta 1577 in nekaj podatkov o njegovem avtorju; Kronika XIX 1971, str. 14—21. — 3. Berčič Branko: Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts; Abhandlungen über die slowenische Reformation, München 1968, (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, 1.), str. 152—268 + tbl. Prim. tudi na str. 262—265 navedeno literaturo, zlasti dela Theodorja Elzeja, ki je slovenske protestantske tiske sistematično obravnaval v Jahrbuch der Gesell-

schaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich 1884, 1893, 1894, 1895. — 4. Borsa Gideon: Ein unbekannter Manlius-Kalender; Burgenländische Heimatblätter, 1957, Nr. 2, str. 74—79. — isti: razprava navedena pod op. 6. — isti: Nyomatványok Manlius kötéstábláiban. (Manlius-Druckwerke aus Bucheinbänden.); Az Országos Széchényi Könyvtár Evkönyve 1972. — isti: Ujabb adatok Manlius tevékenységéhez. (Neue Angaben zur Tätigkeit von Johannes Manlius.); Az Országos Széchényi Könyvtár Evkönyve 1973. (Zadnji dve razpravi v tisku.) — 5. Semmelweis Karl: Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823); Burgenländische Forschungen, Sonderheft IV, Eisenstadt 1972, 98 str. + tbl. — 6. Borsa Gideon: Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége. (Die buchbinderische Tätigkeit von Joannes Manlius.); Az Országos Széchényi Könyvtár Evkönyve 1970—71, Budapest 1973, str. 301—321. — 7. Balent Boris: Literarna uganka iz 16. stoletja; Naši razgledi XXIII, št. 12 (539), 21. VI. 1974, str. 327. — 8. Kidrič France: Mravljica (Mraula, Maraula) Lenart; Slovenski biografski leksikon, II, Ljubljana 1933—1952, str. 159 in tam navedena literatura. — Berčič Branko: Tiskarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1968, str. 42—43. — 9. Lang Helmut W.: Die Buchdrucker des 15. bis 17. Jahrhunderts in Österreich, Baden-Baden 1972, (Bibliotheca bibliographica Aureliana, XLII.), str. 55—60. — 10. Valvasor Johann Weichard: Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laybach-Nürnberg 1689, Buch XI, str. 217, XII, str. 52—54, 62, XV, str. 504—505. — Landmann: Fernberger: Johann F. v. Aur; Allgemeine Deutsche Biographie, Bd VI, Leipzig 1877, str. 715—716. — Lopašić Radoslav: Karlovac, Zagreb 1879, str. 16, 18, 24, 175—179. — Klaić Vjekoslav: Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, sv. 3, dio 1., Zagreb 1911, str. 330—339. — Jug Stanko: Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve

tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593); Zgodovinski časopis IX, 1955, str. 55. — 11. Hammer Joseph: Geschichte des Osmanischen Reiches, Bd. 10, Pest 1835, str. 143, št. 1048. — 12. Goedeke Karl: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung, Bd. 2, 2. Aufl., Dresden 1886, str. 308, št. 253. (Prva izdaja omenjenega dela mi ni bila dostopna.) — 13. Weller Emil: Annalen der Poetischen National-Literatur der Deutschen im XVI. und XVII. Jahrhundert, Bd. 1, Freiburg im Breisgau 1862, str. 79, št. 353. — 14. Radics Peter: Ueber des Anton Vramecz »Chronika vezda.« Laibach, bei Joh. Manlius 1578, und über des letzten Buchdruckerei im Allgemeinen; MHVK 16, 1861, str. 85. — 15. Radics Peter: Geschichte des Deutschen Buchhandels in Krain; Archiv für die Geschichte des deutschen Buchhandels, VI, 1881, str. 78. Po tej objavi povzema tudi Franck J.: Mandl: Hans M. (Mannel, slovenisch Mandele, Joh. Manlius); Allgemeine Deutsche Biographie, Bd XX, Leipzig 1884, str. 177. — 16. Dimitz August: Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, 3. Th., Laibach 1875, str. 191. — 17. Arko Albin: Tristoletnica tiskarstva v Ljubljani, Ljubljana 1875, str. 15. — 18. Ahn Friedrich: »Neue Zeytungen« aus Johann Mannels Druckerpresse; Mittheilungen des österr. Vereines für Bibliothekswesen, II, 1898, str. 8. — 19. Ahn Friedrich: Johann Mannels deutsche Druckwerke (1575 bis 1593); MMK, XIX, 1906, str. 20. — 20. Reisp Branko: Začetki tiskarstva v Ljubljani; Situla, (Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata.), 14/15, 1974, str. 354. — 21. Göllner Carl: Turnica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts, Bd 2, Bucaresti-Baden-Baden 1968, (Bibliotheca bibliographica Aureliana, XXIII.), str. 378, št. 1700, str. 379, št. 1702, str. 385, št. 1714. — 22. Na primerek v Britanskem muzeju me je opozoril Primož Simoniti in mi posredoval tudi kopijo tiska. Za ljubeznivost se mi na tem mestu najlepše zahvaljujem.

O NEKATERIH SLOVENSKIHSKLADATELJIH 16. STOLETJA

JANEZ HÖFLER

Za razvoj glasbene umetnosti na slovenskih tleh je bilo 16. stoletje kaj malo ugodno. Upadanje gospodarske moči dežele, slabšanje življenjske ravni večine prebivalstva, ki je povzročilo številne kmečke upore, neprestana turška nevarnost, ki se je otipljivo kazala v nepričakovanih plenilnih vpadih, ne nazadnje cepljenje ustvarjalskih moči na protestantsko in katoliško stran, vse to je hromilo glasbeno dejavnost, ki je kot najobčutljivejša umetnostna zvrst gotovo potrebovala

mirnejšega Parnasa. Glasbeno nadarjeni ljudje so zapuščali domovino; upravičeno smemo domnevati, da jih na tuje ni vlekla zgolj želja po boljšem zaslužku, marveč tudi upanje, da bodo v tradicionalnih, vpeljanih in z vsestransko skrbjo vzdrževanih glasbenih institucijah našli ugodnejše in vzpodbudnejše razmere za svoj razvoj in nadaljnje delo. Takšne institucije so bile v prvi vrsti dvorne glasbene kapele habsburških rezidenc. To so bila gmotno dobro podprta, skorajda privile-